

VILLE KIVIMÄKI

Väärin koettu trauma

Kritiikin kritiikki

On piristävää tulla kritisoiduksi siitä, etten Vesa Kyllösen mielestä ole kiinnittänyt riittävästi huomiota sotilaiden esikielelliseen elämysmaailmaan¹. Tätä ennen olen saanut huomautuksia vain päinvastaisesta: yrityksestä mennä kielen taakse ja ymmärtää jotain siitä, mitä kukaan ei ole suorasanaisesti kirjoittanut tai sanonut. Kyllösen kirjoituksensa alussa esittelemät tavat jäsentää asubjektiiivista kokemusta, ”piiliömaailmaa” ja ”eloa” ovat kiehtovia, ja niistä voisi sukeutua jotain kiinnostavaakin. Lisäksi on tervetullutta, että historiantutkijoillekin esitetään kritiikkiä tutkimuksen teoreettisista lähtökohdista. Usein historiakeskustelut jäävät liikkumaan lähdekritiikin tai tapahtumahistorian tasolla.

Muutoin saankin sitten Kyllösestä vastakarvaisemman lukijan kuin mitä mielestäni ansaitsen. Yrittäessään tarkentaa kritiikkiään Kyllönen kiehauttaa niin sakean liemen, että hedelmällisen keskustelun rakentaminen tältä pohjalta tuntuu kovin yksipuoliselta. Minun on mahdoton tunnistaa oman kirjani argumentteja Kyllösen repäisevistä typistyksistä, joihin vastaaminen edellyttäisi monipolvisten väärinkäsitysten avaamista ja oikomista. Asiaa ei auta Kyllösen käyttämän kielen epätasmallisuus, joka jättää paljon lukijan vastuulle.

Muutama esimerkki: ajatuksenani *Murtuneissa mielissä* oli, että tutkimuksen jännite muodostuu yksilöön paikantuvien väkivaltaisten murtumakokemusten ja niiden ympärille kietoutuneiden sosiaalisten suhteiden ja kulttuuristen merkitysten välille. Esimerkiksi sotapsykiatriaa tarkastelen tällaisena merkitysjärjestelmänä ja käytäntönä, joka rajaa, määrittelee ja käsittelee alun perin hahmotonta traumaa omista lähtökohdistaan; tavallaan yhteiskunnallistaa ja kulttuuristaa trauman sotaa käyvän

kansallisvaltion asettamissa puitteissa. Tämä pyrkimys käy ilmi jo vaikkapa Kyllösen kirjoituksen alussa esitetystä lainauksesta, jossa puhun traumaattisten elämysten ja yhteisten merkitysten ristiriidasta. Kyllönen ei näytä kuitenkaan tunnistavan tutkimusasetelmaani. Sen sijaan hän näkee minun ajavan ”harmillisella tavalla” aiheestani sivuun, kun kirjoitan edellä kuvattua historiaa. Samaa ilmiökenttää voi tietenkin tutkia myös toisista näkökulmista, muttei ole mitään ”väistöliikkeiden tekemistä”, jos olen valinnut toisen lähtökohdan kuin Kyllösen ehdotelema versio jälkifenomenologiasta.

Kyllösen mukaan ”annan ymmärtää”, että sodassa tapahtuvaa yhteisön ja yksilön hetkellistä sulautumiskokemusta lukuun ottamatta ihminen ”muilta osin, kaikkina aikoina, kaikissa tilanteissa” säilyttää psyykkisen kokoonpanonsa. Mistä Kyllönen tulee tähän johtopäätökseen, jää epäselväksi. Ajatus olisi joka tapauksessa järjetön erityisesti historiantutkijalle. Kun Kyllönen on tämän jälkeen maalannut minusta ihmiskäsitykseltäni universalistin, hän esittää vastaväitteen, että ”kuvaamani olento” – siis tutkimuskohteenani oleva sota-ajan ihminen – syntyi tiettyinä ajankohtana teollistumisen kynnyksellä tai ehkä vasta jatkosodassa. Suuri osa *Murtuneista mielistä* on juuri vuosien 1939–1945 sotakokemusten, trauman ja psykiatrian erityisten historiallisten reunaehtojen taustoittamista, joten en voi käsittää syytöstä. Toisaalla tekstissään Kyllönen vaihtaa kritiikin suunnan aivan päinvastaiseksi: sen sijaan, että selitän sotilaiden kokemusmaailmaa aikaansa sidotuilla sosiaalisilla, kulttuurisilla ja ideologisilla muuttujilla, minun pitäisi kurottaa vahvemmin kohti sitä kulttuuritonta ja esihenkilökohtaista ”varsinnaista sotakokemusta”, jonka Kyllönen väittää ilmeisen vaivatta tavoittavansa omista lähtökohdistaan käsin – lukeutumatta ainuttakaan empiiristä lähdeä.

Eric J. Leediltä lainatun ajatuksen kollektiivisesta liminaalitalasta Kyllönen varustaa täsmennyspyynnöillä, joihin on kirjassa selvä vastaus: hetkellinen sulautuminen saatettiin sodan syttyessä kokea nimenomaan koko yhteisöä koskettavana, vaikka läheskään kaikki yhteisön jäsenet eivät tietenkään näin tunteneet. Tästä ponnahdetaan arvostelemaan käsitystäni, että psykiatrialla on tapana irrottaa mielenhäiriöt sosiaalisista ja kulttuurisista yhteyksistään, vaikka ihmiset eivät koe diagnoosien mukaan. En näe siltä Kyllösen ajatusten välillä.

Toisaalla Kyllönen viittaa Joanna Bourken tutkimukseen rakkaudesta tappamisen motiivina ja näkee tässä ”vietinomaisessa, jopa eroottisessa” voimassa paremman selityksen sotilaiden psyykkiselle kestäkyvyllä kuin harrastamassani ”sosaaliantropologiassa”. Kun kirjassani on kymmeniä sivuja tekstiä juuri sotilaiden tunnesiteistä sekä sosiaalisena ja kulttuurisena että kollektiivisena ilmiönä, tuntuu turhautavalta yrittää vastata tällaisiin heittoihin. Itse Bourken kärjistyksen rakkauden ja väkivallan suhteesta on kyllä kiinnostava, ja siihen tosiaan liittyy väite väkivallan psyykkisestä suojaavuudesta rintamaoloissa. Lähemmässä tarkastelussa havainto on kuitenkin osoittautunut hyvin kiistanalaiseksi.²

Kyllösen mukaan lähestymistapani johtaa myös ajatuksen, että sotilaat palasivat sodasta ”jotakuinkin samoina” kuin sinne lähtivätkin. Väite on vastoin sekä hyödyntämäni Victor Turnerin liminaaliteoriaa että omia tutkimuksiani entisistä sotilaista, joissa sodan aiheuttamat yksilölliset, sosiaaliset ja kulttuurisetkin muutokset ovat keskeinen juonne. Kyllönen kutsuu tätä post-traumaattisuutta ”väkivaltaiseksi romahdukseksi tekeytymässä olevasta modernista henkilöstä esihenkilökohortaiseen”. Kiinnostava ajatus, jos ymmärrän sen oikein. Mutta muuttuakseen historian tutkimuksen kannalta rele-

vantiksi näin yleistävä muotoilu vaatisi sisältöä, josta voitaisiin jatkaa keskustelua. Nyt asia jää pelkäksi truismiksi.

Ja edelleen esimerkkinä: Kyllösen mielestä ”Kivimäen yritys sovittaa rintamatoveruutta riittiteoriaan onkin salakavalasti ulosrajava”, koska ”ne pientilalliset ja työläiset, jotka räjähtivät, eivät olleet aseveljiä, mutta eivät myöskään suomalaisia, ainakaan vielä”. Seurauksena tästä epäselvästä ajatuksesta minun olisi pitänyt ymmärtää kysyä, ”olivatko räjähtäneet sittenkään edes ihmisiä, siis sellaisia autonomisia, järkeileviä, käsitteellisiä yksilöitä, joiksi subjekti voidaan valistuksen hengessä ja nationalismin mittapuulla tunnistaa”. Historiantutkimuksen lähtökohdista käsin menneisyyden ihmisten asettelu jollekin ihmisyyden tai subjektiivisuuden mittausjanelle olisi sekä outo että hedelmätön asetelma.

Joko emme ymmärrä toisiamme tai sitten tarkastelun lähtökohdat ovat niin erilaiset, ettei yhteistä keskustelutilaa jää jäljelle. Minusta vaikuttaa siltä, että Kyllönen on ottanut sekä kirjani että sodan kokeneet ihmiset oman paremmintietämisensä välikappaleeksi ilman halua käydä varsinaista dialogia itse aiheesta. Tämä on sääli. Hyvällä tahdolla Kyllösen kritiikistä voisi yrittää muotoilla oikeita keskustelunavauksia: esimerkiksi mahdollisuus tai mahdottomuus tutkia asubjektiviivisia kokemuksia historian tutkimuksen menetelmillä olisi tällainen kysymys; samoin se, missä historiallisissa raameissa yksilön, yhteisön ja väkivallan suhde kehkeytyy sellaiseksi, että kokemus traumasta modernissa mielessä tulee mahdolliseksi.

Kokemuksia ja kokemista käsittelevälle historian tutkimukselle keskustelu fenomenologisen filosofian kanssa on suureksi avuksi³. Kyllösen tapa lukea historiaa ei kuitenkaan rakenna keskusteluyhteyttä. Ikävä kyllä kirjoitus on poikkeuksellisen dogmaattinen. Se johtaa

väitteensä kourallisesta teesejä, mutta ei jätä lainkaan tilaa aikalaiskokijoiden omille todistuksille ja niiden monenkirjaisuudelle. Kyllösen etsii ehdottomia totuuslauseita eikä anna eletyn historian häiritä itsevarmuuttaan. Tämä on suoraan Kyllösen kirjoituksen ohjelmakin, kuten hän heti alussa ilmoittaa: sotakokemuksesta ei tule kysyä sen kokeneilta, ”[h]e näet eivät tienneet, mitä te-kivät”. Kyllösen metafyyisistä tavoitteleva tapa käsitellä menneisyyttä laittaisi viralta koko empiirisen historian-tutkimuksen, jos todelliset, ”filosofisesti polttelevat” kokemukset sijaitsevat vain jossain kielen ja lähteiden ulkopuolella. Esimerkiksi väitöskirjani kohdalla sadat psykiatriset potilaskertomukset, tuhannet sivut muistitietoaineistoja ja vuosien arkistotyö voidaan unohtaa, kun trauman ja sotakokemuksen perimmäinen luonne löytyy Heideggerilta. Samalla analyysistä katoavat sävyt, ristiriitaisuudet ja monitulkintaisuudet.

Kyllösen totuusväitteet huipentuvat kirjoituksen päättävään virkkeeseen, jossa hän ilmoittaa, ettei ”tä-rähtämisessä” ole hetkeen mitään ”ahdistavaa tahikka raakaa, ainoastaan yhtä ja eriytymätöntä”. Alkuperäisessä tekstissä, johon vastaustani pyydettiin, kyseinen kohta oli ilmaistu vielä korskeammin. Tällaiseenkin ajatukseen voi mieli kulkeutua, jos ei ole kiinnostunut trauman kokeneiden omista tuntemuksista väkivallan keskellä. Jätän sikseen kaikki muut varaukset, mutta pelkästään filosofisen abstraktionkin tasolla tarkasteltuna: mitä hyötyä tällaisesta ajatuksesta on? Mihin tietoon tai päättelyketjuun se perustuu? Tuoko se meitä lähemmäs totuutta tai karttuvaa ymmärrystä sodasta ja traumasta?

Jo pidemmän aikaa sitten traumasta on tullut yksi monien taiteilijoiden sekä kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijoidenkin suosikkikäsitteistä. Se on lääketieteestä lainattu metafora murtuneille kulttuurisille merkityksille ja niiden rikkoutuneen peilin kaltaisille kuvajaisille, joista myöhäismoderni subjektijäämä katselee itseään. Trauma selvästikin puhuttelee nykyisin ihmisiä jonkinlaisena jälkitraagisena kulttuurimallina tai olotilana, haavan ympärille rakennettuna pirstaleidentiteettinä. Monet näistä keskusteluista ovat kiinnostavia ja arvostan tällä saralla tehtyä työtä, kun tavoitteena on ymmärtää paremmin omaa aikaamme ja 1900-luvun kollektiivisen väkivallan pitkiä merkitysjälkiä. Vastustan kuitenkin sitä, että todelliset väkivaltakokemukset samaistetaan kulttuurisen katkoksen kirjallisiin trooppeihin ja representaatioihin.

Näyttää siltä, että Kyllösenkin artikkelissa sekoituvat trauman käsittäminen ”modernin” tai ”kulttuurin” murtumana sekä trauma yksilön väkivaltakokemuksena. Tähän viittaa ainakin Kyllösen tapa käyttää ”ihmistä” ja ”subjektia” synonyymeina modernille yksilöitymiskehitykselle ja käsittää trauma sen väkivaltaisena purkauksena, mitä kautta Kyllönen johtaa sisällön myös suomalaisotilaiden sotakokemukselle. Äärimmäisyyksistä viehättyneelle kulttuuriselle traumapuheelle tyyppillisesti väkivalta ja trauma estetisoituvat dramaattisena rajojen rikkoutumisena, yhtenä-ja-kaikkena: paniikki on eks-taasin veli, eroottinen hurma tenhoa tappajan, sotaneu-

rootikko liudentuu vapaaseen, sitomattomaan energiaan. Kaukana ei ole ajatus kaihosta traumaan, haavaan ja stigmaan, kunhan kyse on jonkinlaisesta transsendenssista eikä silmille tulevasta rumasta ja nöyryyttävästä väkivallasta. Tutkimuskohteeni ovat kuitenkin olleet eläviä ihmisiä, kuten se lakkaamatta itkevä nuori mies, joka näki veljensä pään irtoavan tykistökeskityksessä. Kun lukee kymmeniä ja satoja tällaisia potilaskertomuksia, tulee varovaisemmaksi puristamaan niistä irti Kyllösen suosimia metafyyisistä totuuksia.

Kulttuurisella ja yksilöllisellä traumalla on ollut luonnollisesti hyvin monisyinen yhteytensä etenkin maailmansotien kokemuksessa, ja aihe on ehdottomasti oman käsittelynsä väärä. Tästäkin voisi keskustelua jatkaa, jos meillä olisi halua ymmärtää toisiamme. Mutta traumaa ei voi siirtää ongelmitta yksilöistä aggregaattitasolle tai päinvastoin. Mielestäni Kyllösen kirjoitus osoittaa, mitä heikkouksia sisältyy traumakäsittelyn laveeraamiseen metafyyisistä kulttuuriin, kulttuurista kokemukseen ja kokemuksesta yksilöpsykologiaan. Rintamalla tähtäneestä sotilaasta voi tietenkin jokainen tehdä oman peilinsä niin kuin mieli – muun muassa siksihän aihe kai yhäkin kiehtoo⁴. Pohdintoja sodan syvimmästä olemuksesta, trauman metafyyisistä tai nykykulttuurin rikkoutuneesta todellisuussuhteesta ei kuitenkaan pidä sekoittaa aikanaan eläneiden ihmisten kokemusmaailmaan, sillä he eivät olleet olemassa meitä varten.

Viitteet

- 1 Ks. tässä numerossa julkaistu kirjoitus Vesa Kyllönen, *Dasein* taisteli, miehet kertovat. *niin & näin* 2/2019, 27–33.
- 2 Bourken teesiä ja laajemmin kiintymyssuhteiden, kansakunnan ja väkivallan yhteyttä sodassa olemme käsitelleet Tuomas Teporan kanssa artikkeleissa Kivimäki & Tepora 2012; Kivimäki & Tepora 2009. Bourken kritiikistä ks. esim. Jones 2006.
- 3 Ks. esim. Carr 2014.
- 4 Tästä hieman pidemmin Kivimäki 2013.

Kirjallisuus

- Carr, David, *Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Jones, Edgar, The Psychology of Killing. The Combat Experience of British Soldiers during the First World War. *Journal of Contemporary History*. Vol. 41, No. 2, 2006, 229–246.
- Kivimäki, Ville, Sodan traumasta ja muistamisesta. *Historiallinen Aikakauskirja*. Vol. 111, No. 3, 2013, 360–362.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas, Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland. Teoksessa *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Brill, Leiden 2012, 233–275.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas, War of Hearts. Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland During World War II. *Journal of Social History*. Vol. 43, No. 2, 2009, 285–305.